

ALBERTAS ROSINAS

NEIGIAMŪJŲ ĮVARDŽIŲ VARTOSENOS YPATYBĖS
M.DAUKŠOS POSTILĖJE

Neigimo reikškimo viena iš eksplcitinių priemonių dabartinėje lietuvių kalboje yra neigiamieji įvardžiai *niekas, nė vienas, joks* ir *nė koks*¹. Šie neigiamieji įvardžiai vartojami ir M.Daukšos postilėje. Tačiau jų vartosena gerokai skiriasi nuo dabartinės kalbos atitinkamų įvardžių vartosenos ir yra išlaikiusi archaiskų ypatybių.

Archaiska vartosena iš visų M.Daukšos postilės neigiamųjų įvardžių išsiskiria *niekas*. Pirmia, kontekstai rodo, kad jo referentai yra aktyvieji ir pasyvieji deiktavardžiai arba predikatai, plg.: *idant išg io / niekas ne išpultu* 10₃; *o bę io nieko nest padarito, kas tiekiai yra padarito* 43₄₈ ir *Bet kôdrinag iei niekc noatsâke?* 116₂₈ ir kt. Tai leidžia šį įvardį laikyti absoliutiniu. Antra, įvardis *niekas* M.Daukšos postilėje, kaip ir kai kuriuose kituose senuosiuose tekstuose, kartais dar vartojamas ir būdvardžio pozicijoje reikšme 'joks', o jo konteksto partneris yra kilmininkas arba įnagininkas, t.y. *nieko* + kilm., *nieku(o)* + įng., pvz.: *mėrgiškaiz czištâtai nieko pâzaidos ne âtneße waisius išgânimo* 48₁₅; *idant būtų ne tûris nieko skiriaus nûg krikšto Wiespaties Christaus* 28₄₉₋₅₀; *Kas garbingesnio / kaip šwetas pradėjimas / kurimę nieko ner gėdos / nieko biauromo / o nieko pagadinimo?* 613₄₈₋₅₀; *Diewiste niekû budû ne gal' būt' / ing dalis pėrdalita* 260₇₋₈; *Bet nauiamę šôkone niekû budû* 69₃₃, plg.: *Neturek tu nieko darbo su tuo teisuoju* VEnch 170; *niekû budu* Bt 222; *Nieku budu* MT 24^a.

Tokia archaiska *niekas* vartosena eina iš prokalbės laikų², kai samplaikinis neigiamasis įvardis *nei kas, vėliau virtęs suaugtiniu *niekas*, reiškė ne tik 'nė vienas', bet ir 'joks' ir kartu neturėjo specifinių moteriškosios giminės ir daugiskaitos formų.

Savo pirmine reikšme *niekas* vartojamas ir pozicijoje prieš kitų linkdnuojamųjų žodžių kilmininką ir nesiskiria nuo dabartinės vartosenos, pvz.: *idant ansâi daguiëis ukinikas nieko musimp pasmirdusio / niéko tamsaus / nieko akimus sawo ne werto ne pamatitu* 33₁₄₋₁₆; *ner nieko teip ne abeiôtino kaip tatai* 390₈; *ten' niéko kito ner tiekiai badâi* 99₃; *Kas niekas kito ner' tiekay melai rėgimieii* 59₅₂; *kuris nieko tuscio daiktusia (...) neprilaidzia* 26₁₃₋₁₄; *Tewai šemes sunumus sawiemus niéko pikto ne dūst* 263₃₆; *tad būtų niéko su šmógumi bėndro ne turéies* 347₂₀, ir *ne šadėiau nieko giâro* 16₃; *bet tafsâi niéko pikto ne padâre* 172₃₈₋₃₉, plg.: *Tos deiwes negal iums nieka giera doty* MŽ 9 ir kt.

Absoliutinių įvardžių *nei kas → *niekas* ir *kas* pakeitimo būdvardžio pozicijoje naujais įvardžiais vidiniai motyvai greičiausiai buvo: 1) kai 'urių įvardžių (ypač kognicinių) semantinės struktūros sudėtingumas, tiksliau, jų polisemija; 2) kognicinių ir deiktinių įvardžių posistemų tam tikras nesimetriškumas³; 3) įvardžių semantinės struktūros poreikis turėti įvardžių, žyminčių kokybines ypatybes; 4) būdvardžių, dalyvių ir daugelio įvardžių sintaksinio

¹ Apie jų vartojimą plačiau žr. R o s i n a s A. Baltų kalbų įvardžiai. Vilnius, 1988. P. 135-139.

² Plg. R o s i n a s A. Op. Cit. P. 198.

derinimo su daiktavardžiais būtinybė.

Minėtieji kalbos sistemos raidos motyvai greičiausiai sąlygojo konkrečiųjų kokybinių (būdvardiškųjų) įvardžių tipo (k)-oks atsiradimą ir išgalėjimą vietoj konkrečiųjų *kitas, tas, šis, anas* ir absoliutinio *kas* būdvardžio pozicijoje, konkrečiojo klausiamojo-santykinio įvardžio **kur (j)is*→*kuris* susiformavimą vietoj absoliutinio *kas*, neigiamojo absoliutinio įvardžio *niekas* pakeitimą konkrečiaisiais *nė vienas, joks (nė koks)* būdvardžio pozicijoje. Šis procesas, prasidėjęs lietuvių-latvių prokalbės laikais, XVI amžiuje dar nebuvo pasibaigęs.

Neigiamųjų įvardžių *nė vienas, nė joks* vartoseną M. Daukšos postilėje rodo, kad XVI amžiuje lietuvių kalboje jau ėjo į pabaigą kalbamųjų įvardžių reikšmių ir distribucijos diferenciacijos procesas.

Dabartinėje lietuvių kalboje įvardis *nė vienas* gali neigti aibę ar poaibį, išlaikydamas egzistavimo reikšmę, ir sudaryti junginius su konkrečiaisiais daiktavardžiais. M. Daukšos postilėje šis įvardis taip pat vartojamas su konkrečiaisiais daiktavardžiais ir turi egzistavimo reikšmę, pvz.: *iog ne wiéná birdis aprépt ir ne Wienas liešuwis funkumo tos nūdemes išfakit ne gáli* 161₁₈₋₁₉; *ne preiß wieną šmógų nopikantos birdiē ne turékite* 33₃₂ ir kt., plg.: *Ne gieiski (...) ne wiena daikta kurssi ia esti* Mž 20. Su konkrečiaisiais daiktavardžiais vartojamas ir įvardis *nė joks*, bet jis tuo atveju paprastai turi antiegzistavimo (neegzistavimo) reikšmę, plg.: *ne iókio numirelo ne regéio* 272₃₉.

Egzistavimo reikšmė *nė vienas* vartojamas ir su skaičiais kaitomais abstrakčiaisiais daiktavardžiais, pvz.: *ing palaiminimá ámšíná kur ner ne wieno wárgo* 104₁₅; *tad ner abeioimo ne wieno* 197₁₇; *Nes' ner' ne wienós šimes tikrėfnes* 195₄₈; *Aß ne wienós prieáafties ne randú iamé* 164₁₆₋₁₇; *ne turek fu ia ne wieno dárbo* 108₅₋₆; *kuris niekad ne wienós nūdemes ne padáre* 175₃₁₋₃₂; *ney fweyko mókflo (...) newienu budu negalesi raft* 41₄₉ ir kt. Turint galvoje, kad M. Daukšos postilėje su skaičiais kaitomais abstrakčiaisiais daiktavardžiais vartojamas ir *nė joks*, pvz., *fu ięis nę turimę turet' ne iokio weikalo* 515₂₄, galima manyti, kad kalbamoji pozicija buvo įvardžių *nė vienas* ir *nė joks* neutralizacijos pozicija, plg.: *ne turek fu ia ne wieno dárbo* 108₅₋₆ ir kt. Tokios *nė joks* vartosenos pavyzdžių yra nemaža, plg.: *iau ne tur ne iokio palinksminimo* 310₃; *nodbóieme ne iokio graudinimo* 329₂₀; *nei procejfo ne iokio (...) parodit' ne gal* 505₁₈; *kurie ne iok'iy graudinimų nieko nodboie* 206₂₈. Įvardžio *nė joks* pakaitalas (sinonimas) šioje pozicijoje dažnai būna įvardis *nė koks*, pvz.: *ne kokiosfawimp káltes neturéio* 130₄₇.

Dabartinėje lietuvių kalboje įvardžio *joks* konteksto partneris paprastai būna abstraktusis skaičiais nekaitomas daiktavardis, su kuriuo junginių nesudaro įvardis *nė vienas*. M. Daukšos postilėje *nė joks* konteksto partneris taip pat paprastai yra abstraktusis skaičiais nekaitomas daiktavardis, plg.: *ne iokios naudós išg io ne gáuname* 288₄₂; *ne iokios naudos išg io ne gáuname* 515₂₄. Vietoj *nė joks* šiuo atveju vartojamas ir *nė koks*, plg.: *ne tur fawimp giwátos ne kokios* 325₄₆; *naudos ne kókios nótnęða* 99₄₁. Tokia *joks* vartoseną ypač būdinga tuo atveju, kai jo konteksto partneris yra dar ir prielinksnis *be*: tada įvardis vartojamas *be* neiginio *ne*, pvz.: *be iokios pabągos* 272₂₋₄; *bę iókio mielaßirdumo* 132₂₂.

Dabartinėje kalboje minėtais atvejais negalimas yra įvardis *nė vienas* (^o *nė vienas plienas*,

³ Kognicinių įvardžių posistemio kai kurie nariai neturėjo konkrečiųjų įvardžių atitikmenų (koreliatų) deiktinių įvardžių posistemyje, plg.: *tas, *tā (konkretieji), *ta, *ta ja (→ *ta*) (absoliutiniai) ir *kas, *ka (absoliutiniai).

° *nė viena nauda* ir kt.). M. Daukšos postilėje retkarčiais įvardžio *nė vienas* konteksto partneris yra ir abstraktusis skaičiais nekaitomas daiktavardis, pvz.: *naktį ir dieną ne wiéno átilsio ne turéio* 173₃₅₋₃₆; *ne turéiei ne wiéno átilsio* 174₈; *nūg žmoniu / ne wiéno pasálpós arba pagálbos ne galéio turét'* 355₄₂; *ne turétu ne wiéno naudós* 237₆; *ne wiéno zálos nótnesá* 140₂₈.

Tokia *nė vienas*, kaip (*nė*) *joks*, (*nė*) *koks* pozicinio varianto, vartoseną yra netaisyklinga, t.y. nelietuviška, ir aiškintina lenkų kalbos įvardžio *żaden* 'joks', 'nė vienas' nekūrybišku vertimu į lietuvių kalbą⁴. Kad tokia prielaida galima, aiškiai rodo M. Petkevičiaus katekizmo tekstas, kuriame įvardžiai *nė vienas* ir *nė joks* taip pat painiojami ir ne visada vartojami korektiškai, plg.: *fawimp neturi newienos išminties* PK 58 ir len. *wfobie żadnego rozumnie maia*. Tačiau daugeliu atvejų M. Petkevičius, kaip ir M. Daukša, šiuos įvardžius vartoja korektiškai, plg.: *turim żinot / kad newiena żmogaus / neiokia sutwerima hadnařcia notáime* PK 193 ir len. *mamy wiedźiec / że żadnego człowieka / żadnego stworzenia godnořcią nie przychodźimy* ir kt.

Aptarus neigiamųjų įvardžių reikšmes ir distribuciją M. Daukšos postilėje, galima daryti šias išvadas: 1) XVI amžiuje ėjo į pabaigą lietuvių kalbos neigiamųjų įvardžių reikšmių ir distribucijos diferenciacija; 2) neigiamasis įvardis *niekas* jau beveik galutinai buvo tapęs daiktavardiškuoju absoliutiniu įvardžiu; 3) neigiamieji įvardžiai *nė vienas* ir (*nė*) *joks*, (*nė*) *koks*, turėdami aiškias reikšmes 'egzistavimas' / 'neegzistavimas', buvo poziciniai variantai, tarp kurių buvo papildomosios distribucijos santykis ir kurių vartosenos nekorektiškumą M. Daukšos postilėje sąlygojo originalo įtaka.

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В "ПОСТИЛЛЕ" М. ДАУКШИ

Резюме

В статье изучается употребление отрицательных местоимений в "Постилле" М. Даукши и делаются следующие выводы: 1) в 16-17 в. отрицательное местоимение *niekas* окончательно перешло в подкласс субстантивных местоимений, сохраняя адъективное употребление лишь в некоторых контекстах; 2) отрицательные адъективные местоимения в 16 в. в литовском языке уже существовали в качестве позиционных вариантов; 3) употребление отрицательного местоимения *ne vienas* в позиции перед неизменяемыми по числам существительными является следствием не корректного перевода польского местоимения *żaden* 'никакой', 'ни один'.

⁴ Kaip žinoma, M. Daukša vertė iš J. Vujeko "Postilla mnieysza" (I leidimas 1579-1580), kurios originalo VU bibliotekoje nėra.